

ΑΙ ΠΡΑΞΕΙΣ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΥΤΩΝ ΕΡΕΥΝΑ *

Υ Π Ο
ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, δ. Θ.

Ἡ Θεολογική μαρτυρία.

1. Ἡ ἔρευνα τῶν φιλολογικῶν εἰδῶν (Formgeschichte).

Τὸ ἔτος 1923 ἐπισημαίνει τὴν νέαν ἐποχὴν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν Πράξεων. Εἰς μίαν σύντομον μονογραφίαν ὁ Μ. Dibelius⁶⁵ ἐπιλαμβάνεται ἐκ νέου τοῦ θέματος τοῦ φιλολογικοῦ χαρακτήρος καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ βιβλίου τούτου. Τὴν ἐποχὴν ὅμως αὐτὴν ἡ ἔρευνα τῆς Κ.Δ. ἐν γένει ἔχει εἰσέλθει εἰς μίαν νέαν φάσιν, ἡ ὁποία προχαράσσει καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἐρεύνης τῶν προβλημάτων τῆς. Εὐρισκόμεθα δηλ. εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς λεγομένης «κριτικῆς τῶν φιλολογικῶν εἰδῶν». Ὡς γνωστὸν ἡ μέθοδος αὕτη ὀρμάται ἐκ τῆς γενικῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν, ἐπειδὴ ἡ πρωτοχριστιανικὴ παράδοσις εἶναι ἀμορφος καὶ δημώδης, διὰ τοῦτο ἡ ἱστορικὴ αὐτῆς γένεσις δὲν πρέπει ν' ἀναζητηθῆ εἰς μίαν βιογραφίαν τοῦ Ἰησοῦ ἢ εἰς ἕνα χρονικὸν μιᾶς τοπικῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' εἰς βραχείας ἐνότητας, ἀποφθεγματικὰς ῥήσεις ἢ κεχωρισμένως παραδεδωμένας συντόμους διηγήσεις. Οἱ τρεῖς εὐαγγελισταὶ (οἱ συνοπτικοὶ) προσεπάθησαν, ἕκαστος κατὰ τὸν ἴδιον αὐτοῦ τρόπον, νὰ συνενώσουν καὶ συρράψουν τὰς τῆδε κάκεισε κυκλοφορούσας συντόμους ταύτας ἐνότητας καὶ οὕτως ἐδημιούργησαν ἕνα μωσαϊκὸν (τὰ συνοπτικὰ εὐαγγέλια). Τὸ ἔργον τῆς ἐρεύνης συνίσταται, κατ' αὐτὴν, εἰς τὴν ἐντόπισιν τῶν ἐνοτήτων τούτων ἐντὸς τοῦ κειμένου, τὴν ἀκριβῆ αὐτῶν ἀνάλυσιν, τὴν διάγνωσιν τῆς θέσεως αὐτῶν ἐντὸς τῆς ζωῆς τῶν πρώτων χριστιανικῶν κοινοτήτων (Sitz im Leben) καὶ εἶτα τὴν ἀνασύνταξιν τῆς ἱστορίας τῆς παραδόσεως αὐτῶν⁶⁶. Διὰ τῆς μελέ-

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 601 τοῦ προηγουμένου τόμου.

65. Stilktisches zur Apostelgeschichte, ἐν: Εὐχαριστήριον für H. Gunkel II, 27-49, Göttingen 1923, ἀνατύπωσις ἐν Aufsätze 9-28.

66. Κλασσικὰ ἔργα τῆς «μορφο-ἱστορικῆς» σχολῆς εἶναι: K. L. Schmidt, Der Rahmen der Geschichte Jesu. Literarkritische Untersuchungen zur ältesten Jesusüberlieferung, Berlin 1919, Darmstadt 1969. M. Dibelius, Die Formgeschichte des Evangeliums, Tübingen 1919, 1966⁵. R. Bultmann, Die Geschichte der synoptischen Tradition, Göttingen 1921, 1964⁶.

της τῶν μορφῶν τούτων ἐπιθυμεῖ ἡ ἔρευνα ν' ἀνακαλύψῃ αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς πρωτοχριστιανικῆς μαρτυρίας, τοὺς σφυγμοὺς καὶ παλμοὺς τῆς ζώσης πίστεως τῶν πρώτων χριστιανῶν καὶ τὰ κίνητρα τῆς κοινωνικῆς καὶ λατρευτικῆς ζωῆς αὐτῶν. Ἡ μέθοδος αὕτη τῶν φιλολογικῶν εἰδῶν εἶναι αὐστηρῶς ἀναλυτικὴ, ἀπο-συνθετικὴ. Δι' αὐστηρᾶς δηλονότι κριτικῆς ἱστορικῆς καὶ φιλολογικῆς ἐρεύνης προσδιορίζει τὰς ὑπαρχούσας ἐνότητας, συγκρίνει ταύτας πρὸς τὰς παραλλήλους ἐνότητας τῶν ἐτέρων συνοπτικῶν (ἔνθα ὡς χρονικῶς προτέρα πηγὴ θεωρεῖται ὁ Μᾶρκος καὶ ἡ πηγὴ Q=κυριακὰ λόγια), ἀφαιροῦσα τὰ κατὰ τὴν γνώμην της ὑπὸ τοῦ συντάκτου-εὐαγγελιστοῦ προστεθέντα στοιχεῖα, καὶ οὕτω, διὰ συνεχῶν χειρουργικῶν ἐπεμβάσεων, ἀπολήγει εἰς μίαν πρωταρχικὴν μορφήν, ἣν ἐντάσσει εἰς ἓν φιλολογικὸν εἶδος. Ἀκολούθως ἐφαρμόζει αὕτη τοὺς ἐσωτερικοὺς νόμους τῶν φιλολογικῶν αὐτῶν εἰδῶν, κατόπιν συγκρίσεως πρὸς παρόμοια θύραθεν γνωστὰ φιλολογικὰ εἶδη καὶ οὕτως ἐξάγει συμπεράσματα περὶ τῆς ἀρθρώσεως, τῆς λειτουργίας καὶ τῆς θέσεως αὐτῶν ἐν τῇ κοινωνικῇ καὶ λατρευτικῇ ζωῇ τῶν πρώτων χριστιανῶν. Τοιαῦτα φιλολογικὰ εἶδη τῆς συνοπτικῆς παραδόσεως εἶναι: Τὸ κήρυγμα, τὸ παράδειγμα, ἡ νομβέλλα, θρησκευτικαὶ ψυχοφελεῖς διηγήσεις (Legende), ἀναλογίαι, ἡ διήγησις τοῦ πάθους, παραίνεσις καὶ μῦθος (Dibelius). Εἰς ταῦτα προσέθεσεν ὁ R. Bultmann καὶ τὰ ἀκόλουθα: ἀποφθέγματα (ἐριστικοὶ καὶ διδακτικοὶ διάλογοι, βιογραφικὰ σημεῖωματα), κυριακὰ λόγια (προφητικά, ἀποκαλυπτικά, νομικά, κανονιστικά), θαύματα καὶ ἱστορικαὶ διηγήσεις.

Ὁ M. Dibelius (ὁ κατ' ἐξοχὴν θεμελιωτῆς τῆς μορφο-ἱστορικῆς ἐρεύνης) προσεπάθησεν εἰς τὴν ἀναφερθεῖσαν μονογραφίαν νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν μορφο-ἱστορικὴν μέθοδον καὶ εἰς τὰς Πράξεις καὶ νὰ θέσῃ οὕτω τέρμα εἰς τὴν μονομερῆ «κριτικὴν τῶν πηγῶν», ἡ ὁποία ἐνδιεφέρετο μόνον διὰ τὴν ἱστορικότητα τοῦ ὕλικου⁶⁷. Ἡ μορφο-ἱστορικὴ μέθοδος ὅμως, ὡς αὕτη εἶχε διαμορφωθῆ διὰ τῆς συνοπτικῆς ἐρεύνης, προσέκρουσε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς ἀνυπέβλητα ἐμπόδια. Οὕτως ἐνωρὶς κατενόησεν ὁ Dibelius ὅτι αἱ βραχεῖαι ἐνότητες ἀνευρίσκονται μόνον ἐν μέρει ἐν Πράξεσιν, ἰδίᾳ εἰς τὸ πρῶτον μέρος, ἐνῶ τὸ δεύτερον εἶναι ἐπεξεργασία ἐνὸς ταξειδιωτικοῦ «ὁδοιπορικοῦ». Οὕτω π.χ. ματαίως ἀναζητεῖ τις ἐν Πράξεσι τὰ διὰ τὴν συνοπτικὴν παράδοσιν τοσοῦτον χαρακτηριστικὰ «παραδείγματα» (τὰ διὰ τὸ κήρυγμα προοριζόμενα πρότυπα). Ἡ διαπίστωσις αὕτη ἀπεδείχθη ἄκρως σημαντικὴ, διότι ἐπεσήμανεν ἀμέσως τὰ ὅρια ἐντὸς τῶν ὁποίων πρέπει νὰ κινηθῇ ἡ ἔρευνα, πρωτίστως δὲ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Λουκᾶς δὲν διαθέτει διὰ τὰς Πράξεις πλούσιον, ἐκ τῶν προτέρων ἐν τῇ ζωῇ τῶν χριστιανῶν διαμορφωμένον καὶ σταθερὸν ὕλικόν, τὸ ὁποῖον οὗτος θὰ ἠδύνατο, συμφώνως πρὸς τὰς θεολογικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις, ν' ἀνασυντάξῃ καὶ συστηματοποιήσῃ. Διὰ τὴν

67. Πρβλ. τοῦ ἰδίου Zur Formgeschichte des Neuen Testaments, ThR NF 3 (1931) 211.

ιστορίαν τῆς πρώτης ἐκκλησίας, ἣν ἀποσκοπεῖ νὰ ἐκθέσῃ ὁ Λουκᾶς, δὲν ὑπάρχει γνωστὸν ὕλικόν· δὲν ὑπῆρχε π.χ. κήρυγμα περὶ τῶν ἀποστόλων, ὡς περὶ τοῦ Ἰησοῦ («παραδείγματα»). Τοῦτο δέον ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι οἱ χριστιανοί, ζῶντες ἐν μέσῳ ἐθνουσιαστικῆς-ἐσχατολογικῆς ἀτμοσφαιρας, ἐν ἀναμονῇ τοῦ τέλους, δὲν ἐνδιεφέροντο νὰ παραδώσουν εἰς ἐπερχομένας γενεάς (κατ' ἀρχὴν δὲν ὑπελόγιζον εἰς τὴν χρονικὴν διαδοχὴν) τὰ γεγονότα τὰ ὅποια οὗτοι ἔζησαν, οὔτε καὶ νὰ συνθέσουν, ὑπὸ μορφήν χρονογραφήματος, εἰς ἓν σύνολον τὰς ἱστορικὰς αὐτῶν περιπετείας⁶⁸. Οὕτως ὁ Λουκᾶς, λόγῳ τῆς φύσεως τοῦ ὕλικου αὐτοῦ, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐργασθῇ μᾶλλον ὡς συνθέτης, συγγραφεὺς καὶ οὐχὶ ὡς συμπιλητῆς ἢ συλλέκτης, ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ἀναγκαίως ὅτι ὁ Λουκᾶς ἐσοφίσθη ὁ ἴδιος ὅ,τι παραθέτει εἰς τὰς Πράξεις. Τὸ θέμα τῆς ἱστορικότητος ἢ μὴ τῶν περιγραφομένων γεγονότων, τῆς παραδόσεως δηλ. καὶ τῆς συνθέσεως, πρέπει νὰ τίθεται κεχωρισμένως δι' ἐκάστην διήγησιν ἢ ἐνότητα. Τὸ θέμα ὅμως τοῦτο εἶναι δευτερεῖον διὰ τὴν ἔρευναν τῶν Πράξεων. Πρωτίστως πρέπει ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ (Stilkritik) νὰ διαχωρίσῃ παράδοσιν καὶ σύνθεσιν καὶ οὕτω νὰ διακριβώσῃ τὴν πρόθεσιν τοῦ συγγραφέως. Οὗτος εἶναι ἀκριβῶς καὶ ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς μορφο-ἱστορικῆς ἐρεύνης: Νὰ διαγνώσῃ δηλ. τὴν θεολογικὴν μαρτυρίαν ἐκάστης ἐνότητος καὶ νὰ μορφώσῃ οὕτω μίαν γενικὴν εἰκόνα τῶν πραγματικῶν προοπτικῶν, τὰς ὁποίας ἔχει υἰοθετήσῃ ὁ Λουκᾶς ἐν Πράξεσι.

Πρὸς τὸ σκοπὸν αὐτὸν ἀναλύει ὁ Dibelius συστηματικῶς τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων καὶ διαχωρίζει τὰς ἐξῆς αὐτοτελεῖς ἐνότητες: ἡ ἀνάστασις τῆς Ταβιθά (9,36-42), ἡ διήγησις τοῦ Κορνηλίου (10,1-11,18), ἡ θεραπεία τοῦ χωλοῦ πρὸ τῆς πύλης τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἱεροσολύμων (3,1-10), ἡ πεντηκοστὴ (2,1-14), ἡ ἐπιστροφή τοῦ Εὐνούχου (8,26-39), ἡ διήγησις περὶ τοῦ Ἀνανία καὶ τῆς Σαπφείρας (5,1-11), τοῦ Ἐλύμα (13,8-12), Σίμωνος τοῦ μάγου (8,9-24), ἡ ἀνάστασις τοῦ Εὐτυχοῦς (20,7-12), ἡ διήγησις περὶ τῶν υἱῶν τοῦ Σκευᾶ (19,14 ἕως 26), τοῦ θανάτου τοῦ Ἡρώδου (12,20-23), τὸ θαῦμα ἐν Μελίτῃ (28,1-6), ἡ θεραπεία ἐν Λύστροις (14,8-18), ἡ ἐλευθέρωσις τοῦ Πέτρου (12,5-17) καὶ ἡ διαφυγὴ τοῦ Παύλου καὶ Σίλα ἐκ Φιλίππων (16,25-34). Πρὸς τοῦτο ληπτέα ἡ διήγησις τοῦ Στεφάνου καὶ τὸ μαρτύριον αὐτοῦ (6,8-7,60), ἅτινα δέον νὰ ἐρευνηθοῦν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ 2ον καὶ 4ον βιβλίον τῶν Μακκαβαίων, πρὸς τὰ μαρτύρια Ἰακώβου τοῦ δικαίου καὶ Πολυκάρπου, μάλιστα δὲ πρὸς τὴν διήγησιν τοῦ πάθους τοῦ Ἰησοῦ⁶⁹. Ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἐνοτήτων τούτων προκύπτει ὅτι ἐνταῦθα εὕρισκόμεθα ἐνώπιον ἐπεξεργασθειῶν θύραθεν παραδόσεων (υἱοὶ τοῦ Σκευᾶ, ὁ θάνατος τοῦ Ἡρώδου), θρησκευτικῶν ψυχωφελῶν διηγήσεων (αἵτινες ἐξαίρουν τὴν προσωπικότητα τῶν ἡρώων αὐτῶν, π.χ. τοῦ Πέτρου,

68. Aufsätze 15.

69. Aufsätze 18-28.

Κορνηλίου, Εὐνούχου), θρησκευτικῶν ιστοριῶν (νουβέλλαι, π.χ. ἡ θεραπεία τοῦ χωλοῦ) καὶ ἐλευθέρων συνθέσεων τοῦ συγγραφέως (π.χ. διήγησις τῆς πεντηκοστῆς). Ἐτέρα μεγάλη ἐνόητος δέον νὰ θεωρηθῇ τὸ «ὀδοιπορικόν», τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν σπονδυλικὴν στήλην τοῦ κυρίως σώματος τῶν Πράξεων⁷⁰.

Ἐκτὸς τῶν ἐνοτήτων τούτων, διὰ τὰς ὁποίας ὁ Λουκᾶς ἐχρησιμοποίησεν ὀρισμένα πρότυπα, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν Πράξεων πρέπει ν' ἀποδοθῇ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν συνθετικὸν αὐτοῦ κάλαμον. Ἐνταῦθα ἀνήκουν:

α) Αἱ ὀμιλίαι (24 τὸν ἀριθμὸν, ἀποτελοῦσαι τὸ 1/3 συνόλου τοῦ βιβλίου). Αὗται ἀποσκοποῦν ἐν τῇ συναφείᾳ αὐτῶν νὰ διαφωτίσουν: 1) μίαν γενικὴν ἐξέλιξιν, 2) τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν, εἰς ἣν ἀναφέρονται· αὕτη ἐρμηνεύεται ὁμῶς ὡς μετα-ιστορικὴ, ἰδανικὴ, 3) τὴν προσωπικότητα τοῦ ὀμιλητοῦ καὶ 4) γενικὰς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι εἰσάγουν τὴν ὄλην διήγησιν⁷¹. Ἐκ τῆς μορφῆς καὶ τῆς θέσεως τῶν ὀμιλιῶν ἐντὸς τοῦ κειμένου εἶναι εὐκόλον νὰ διακριβώσωμεν ὅτι αὗται, εἴτε ὡς ἱστορικαὶ ἐντυπώσεις, εἴτε ὡς ἐλεύθεραι συνθέσεις, πρέπει ν' ἀποδοθῶν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Λουκᾶν καὶ εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν δύνανται νὰ χρησιμοποιηθῶν ὡς πηγὴ ἰδεῶν καὶ ἀπόψεων τοῦ ὀμιλητοῦ⁷². Ἀντιθέτως, εἰς ταύτας διαβλέπομεν τὴν σκοπιμότητα καὶ τὰς θεολογικὰς πεποιθήσεις τοῦ Λουκᾶ. Οὕτω π.χ. ἡ ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου ὀμιλία, ἐμφανίζουσα μᾶλλον στοιχεῖα ἑλληνιστικῆς φιλοσοφίας ἢ παυλείου θεολογίας, εἶναι σύνθεσις τοῦ Λουκᾶ· τοῦτο ἀποδεικνύει ἡ ἐκλογή τῶν Ἀθηναίων ὡς καταλλήλου τόπου, ἔνθα θὰ ἠδύνατο νὰ ἐμφανισθῇ ὁ Παῦλος ὡς κατ' ἐξοχὴν ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν. Ἡ ὀμιλία πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους ἐν Ἐφέσῳ παραδίδει μίαν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ δημιουργηθεῖσαν εἰκόνα τοῦ Παύλου. Πλεῖσται τῶν ὀμιλιῶν ἐπιθυμοῦν νὰ διακηρύξουν ὀρισμένας ἀληθείας καὶ οὐχὶ νὰ διαφωτίσουν τὴν ἱστορικὴν σκηνήν, ἐντὸς τῆς ὁποίας τοποθετοῦνται (αἱ ὀμιλίαι τοῦ Πέτρου τῶν πρώτων κεφαλαίων). Ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι ὁ Λουκᾶς ἐπιθυμεῖ, διὰ στόματος τῶν ὀμιλητῶν, νὰ κηρύξῃ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς ἀναγνώστας αὐτοῦ (αἱ Πράξεις ἐν γένει εἶναι κείμενον ἀπευθυνόμενον πρὸς εὐρύτατον, μορφωμένον ἀκροατήριον), ὡς οὗτος βεβαίως ἐννοεῖ τοῦτο. Ἡ κηρυκτικὴ αὕτη σκοπιμότης τῶν ὀμιλιῶν ὑπενθυμίζει τοὺς ἀρχαίους ἱστοριογράφους, τὴν τεχνικὴν τῶν ὁποίων γνωρίζει καλῶς ὁ Λουκᾶς. Παρὰ ταῦτα αἱ διαφοραὶ εἶναι οὐσιαστικάι: «Ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν ὀμιλιῶν τῶν Πράξεων πρὸς ἐκεῖνας τῶν ἱστορικῶν προκύπτει μία παράδοξος διαπίστωσις. Ὁ Λουκᾶς χρησιμοποιεῖ πράγματι τὴν

70. Aufsätze 12 ἐξ.· 67-69· 167-170.

71. Aufsätze 150 ἐξ.

72. Aufsätze 158: «Gerade wer dem Autor zubilligt, dass er historisch gearbeitet habe, darf die Reden der Apostelgeschichte nicht als Quellen für Gedanken und Worte der Redner verwenden».

τέχνην τῶν ἱστορικῶν καὶ ἀκολουθεῖ ὠρισμένους ἱστορικούς σκοπούς· τοῦτο κατανεοῖται ὅταν παύσωμεν νὰ κρίνωμεν αὐτὸν συμφώνως πρὸς τὰ σύγχρονα κριτήρια περὶ ἱστορίας καὶ ἱστορικοῦ. Ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἀποδεικνύεται οὗτος οὐχὶ ἱστορικός, ἀλλὰ κῆρυξ· δὲν θὰ πρέπει ὅμως, ἐπιθυμοῦντες νὰ διασφαλίσωμεν τὴν ἱστορικὴν ἀξιολογίαν τῶν ὁμιλιῶν, νὰ ὑποτιμήσωμεν τὸν κηρυγματικὸν αὐτῶν χαρακτήρα»⁷³. Ἡ ἐμμονὴ αὕτη ἐπὶ τοῦ κηρυγματικοῦ χαρακτήρος τῶν ὁμιλιῶν ἐξηγεῖται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γενικοῦ ἀξιώματος τῆς μορφο-ἱστορικῆς σχολῆς, καθ' ὃ τὸ κήρυγμα εἶναι ὁ χῶρος ὑπάρξεως (Sitz im Leben) τοῦ εὐαγγελικοῦ ὕλικου. Οὕτω γίνεται καταφανὲς ὅτι αἱ ὁμιλίαι εἶναι φιλολογικὸν μέσον, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοῖ ὁ Λουκᾶς διὰ νὰ κηρύξῃ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ παραδώσῃ πρότυπα χριστιανικοῦ κηρύγματος, ὡς τοῦτο ἦτο γνωστὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν του, περὶ τὸ 90.

β) Τὰ οὕτω καλούμενα «σ ο υ μ μ ἄ ρ ι α». Οὕτως ὀνομάζομεν ὠρισμένας συνοπτικὰς σημειώσεις (1,14· 6,7· 9,31 ἐξ.) καὶ τρεῖς περιεκτικὰς παρεμβολὰς (2,42-47· 4,32-35· 5,12-16), αἱ ὁποῖαι διαφωτίζουν τὴν ζωὴν τῆς πρώτης ἐκκλησίας, καὶ δὴ τὴν λατρευτικὴν καὶ κοινωνικὴν αὐτῆς πράξιν, ἣ ἐξαιροῦν τὰ ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τελούμενα θαύματα. Τὰ ἐδάφια ταῦτα ἀναγνωρίζονται ἀμέσως ὡς συντακτικαὶ παρεμβολαί. Ἡ ἄρθρωσις αὐτῶν δὲν εἶναι σταθερά· ἐλλείπει δ' ἐν αὐτοῖς λογικὴ ἀκολουθία. Ἡ θέσις αὐτῶν ἐντὸς τοῦ κειμένου εἶναι κατὰ ταῦτα ὀργανικῶς ξένη. Ὅθεν εἶναι φανερόν ὅτι τὰ «σουμμάρια», ἀδιάφορον ἐὰν χρησιμοποιοῦν ἢ ὄχι ἱστορικὰς πληροφορίας, συνετέθησαν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ, ὅστις δι' αὐτῶν ἐπιθυμεῖ ἐντέχνως νὰ συνδέσῃ ἢ διαχωρίσῃ δύο διαφόρους ἱστορικὰς διηγήσεις καὶ νὰ ἐξυπηρετήσῃ οὕτω τὴν θεολογικὴν αὐτοῦ σκοπιμότητα. Τὰ «σουμμάρια» εἶναι κατὰ ταῦτα φιλολογικὸν μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Λουκᾶς ἐξιδανικεῖ μίαν μοναδικὴν περίπτωσιν καὶ προβάλλει ταύτην ὡς τυπικὴν καὶ καθολικὴν, εἴτα δὲ ὑποδηλώνει γενικὴν τινὰ ἐξέλιξιν τοῦ ἀρχεγόνου χριστιανισμοῦ, περὶ ἧς δὲν διαθέτει ἐνιαίαν καὶ ἀξιόπιστον ἱστορικὴν παράδοσιν⁷⁴.

γ) Τὸ «ὀ δ ο ι π ο ρ ι κ ὀ ν». Τίνι τρόπῳ συναρμολογεῖ ὁ Λουκᾶς εἰς μίαν περιεκτικὴν ἐνότητα τὰς διαφόρους παραδόσεις καὶ τὰς ἰδίας αὐτοῦ συνθέσεις, δεικνύει ἐμφανῶς ἢ περιγραφῆ τῶν ἱεραποστολικῶν ταξιδίων τοῦ Παύλου (13,1-14,28· 15,35-21,16). Αὕτη δὲν δύναται ν' ἀποσυντεθῇ εἰς τὴν «ἡμεῖς-πηγὴν» καὶ ἑτέρας πηγὰς, διότι τὸ πρῶτον μόνον πληθυντικὸν πρόσωπον δὲν ἀρκεῖ πρὸς ἐντοπισμὸν τῶν «ἡμεῖς-ἐδαφίων». Ἐκτὸς τούτου τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα καὶ ἡ φιλολογικὴ μορφή αὐτῆς δὲν διαφέρουν οὐσιαστικῶς παρομοίῳ περι-

73. Aufsätze 157.

74. Aufsätze 14 ἐξ. 111 ἐξ.

γραφῶν ἐν Πράξεσι. Ἐκ τούτου δέον νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι ὡς βάσις τῶν ταξειδιωτικῶν διηγήσεων ἐχρησίμευσαν ταξειδιωτικαὶ σημειώσεις, ὑπὸ μορφὴν ἡμερολογίου, αἵτινες συνεπληρώθησαν μετὰ μαρτυριῶν περὶ τῆς ιδρύσεως ὠρισμένων κοινοτήτων καὶ τῆς ἐν αὐταῖς ἐκβάσεως τοῦ κηρύγματος. Αἱ ταξειδιωτικαὶ αὐταὶ σημειώσεις, τὸ «ὄδοιπορικόν» (Itinerar), συνεπληρώθησαν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ δι' ἰδίων παρεμβολῶν (ὁμιλίαι) καὶ ἐτέρων παραδόσεων (ἱστορικαὶ διηγήσεις). Ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ «ὄδοιπορικοῦ» εἶναι σχετικῶς δυνατὸς ἐπὶ τῇ βίσει τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς. Αὕτη εὐκόλως διαχωρίζει ὠρισμένα συχνάκις ἐπαναλαμβανόμενα στοιχεῖα, ὡς π.χ. πληροφορίας περὶ τῶν κατὰ τόπους κοινοτήτων, φιλοξενούντων, κηρύγματος καὶ ἐκβάσεως αὐτοῦ, ιδρύσεως κοινοτήτων, παροξυσμῶν, ἐκουσίας ἢ ἀκουσίας φυγῆς τῶν ἀποστόλων. Οὕτω τὸ «ὄδοιπορικόν» τίθεται ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῶν Πράξεων ὡς βάσις τῆς ὅλης συνθέσεως⁷⁵. Τὸ ἔργον τῆς ἐρεύνης ἡμῶς δὲν συνίσταται πρωτίστως εἰς τὸν λεπτολόγον προσδιορισμὸν τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων αὐτοῦ, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν διακριβῶσιν τῆς κυριαρχικῆς προθέσεως τοῦ Λουκᾶ. Οὕτως αἱ σχετικαὶ ἀνωμαλῖαι, ἐπαναλήψεις, ἀντιφάσεις καὶ παραλείψεις δέον ν' ἀποδοθοῦν οὐχὶ εἰς τὴν φύσιν τῶν πηγῶν, ἀλλ' εἰς τὴν τακτικὴν τοῦ Λουκᾶ, ἥτις οὐσιαστικῶς ἀποβλέπει εἰς τὴν σημασιολόγησιν τῆς διηγήσεως. Ὁ Dibelius διαβλέπει ἐν τῷ «ὄδοιπορικῷ» μίαν γενικὴν πρόθεσιν: ἡ θεία δύναμις κατευθύνει τὰ βήματα τῶν ἱεραποστόλων⁷⁶.

Ὡς καταφαίνεται ἐκ τῆς ὡς ἄνω συνοπτικῆς παραθέσεως ὁ Dibelius ὠδήγησε τὴν κριτικὴν ἔρευναν τῶν Πράξεων πρὸς μίαν νέαν κατεύθυνσιν. Ἡ οὐσιαστικὴ συμβολὴ αὐτοῦ συνίσταται εἰς τὴν ἀκόλουθον διαπίστωσιν, ἡ ὁποία ἐχρησίμευσεν ὡς ἀφετηρία διὰ τὴν μετ' αὐτὸν ἔρευναν: «Ἡ φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ ἐκτίμησις τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων ἐν τῇ συγχρόνῳ ἐρεύνῃ εἶναι τοσοῦτον πολύμορφος οὕτως, ὥστε πᾶς ὅστις ἐπιθυμεῖ ν' ἀξιοποιήσῃ ἐπιστημονικῶς ταύτας εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ θέσῃ ἴδιον θεμέλιον. Π ρ ω τ ῖ σ τ ω ς ε ἴ ν α ἰ ἀ ν α γ κ α ἰ ὄ ν ὅ π ω ς σ χ η μ α τ ῖ σ θ ἧ ἔ ν φ ἰ λ ο λ ο γ ῖ κ ὄ ν κ ρ ἰ τ ῆ ρ ἰ ο ν»⁷⁷. Τοῦτο σημαίνει οὐσιαστικῶς, ὅτι ἡ ἔρευνα τῶν Πράξεων δὲν δύναται ν' ἀξιολογήσῃ πραγματικῶς καὶ ἱστορικῶς τὰς διηγήσεις, πρὶν ἢ ἐξακριβῶσθαι τὰ φιλολογικὰ μέσα δι' ὧν ὁ συγγραφεὺς χωρεῖ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἡ πρώτη καὶ οὐσιαστικὴ διαπίστωσις ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι ὁ Λουκᾶς, ὡς καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ οὕτω καὶ ἐν Πράξεσι, θέλει νὰ εὐαγγελισθῇ, νὰ διακηρύξῃ δηλ. τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς πλαισίοις τῆς ἱστορίας τῆς πρώτης ἐκκλησίας. Τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἐπιτυγχάνει ὁ Λουκᾶς διττῶς: Πρῶτον, προσπαθεῖ κατὰ

75. Aufsätze 12 ἐξ.

76. Aufsätze 114.

77. Paulus in der Apostelgeschichte, Aufsätze 175-180. (Ἡ ὑπογράμμισις εἶναι ἡμετέρα).

τὸν ἰδικόν του τρόπον, νὰ συνθέσῃ καὶ παραθέσῃ τὰς γνωστὰς εἰς αὐτὸν ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις καὶ τὰς προσωπικὰς αὐτοῦ ἐντυπώσεις, γνώσεις ἢ πεποιθήσεις ὑπὸ μίαν ἐνιαίαν συνεκτικὴν περιγραφὴν· ἐκ τῶν ἱστοριῶν δηλ. συνθέτει οὗτος ἱστορίαν. Δεύτερον, ὁ Λουκᾶς προσπαθεῖ νὰ καταδείξῃ καθ' ὅλην τὴν διήγησιν τῶν Πράξεων τὴν βαθυτέραν ἔννοιαν τῶν γεγονότων, ἤτοι νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτά. Ὡς ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ προβάλλεται τὸ ἀκόλουθον ἀξίωμα: Ἡ ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ περιγραφομένη ὁδὸς τοῦ εὐαγγελίου εἶναι ἡ ὁδὸς τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἡ ὁδὸς τῆς θείας Οἰκονομίας. Ἐν τούτῳ ἀκριβῶς ἔγκριται καὶ ἡ θεολογικὴ ἀξία τοῦ βιβλίου.

Ἡ κατὰ τοῦ Dibelius κριτικὴ πρέπει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ ἐπισημάνῃ τὰ ὅρια τῆς «κριτικῆς τῶν φιλολογικῶν εἰδῶν», ὅταν αὕτη ἐφαρμόζεται εἰς τὰς Πράξεις, καὶ νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῶν αὐθαιρεσιῶν, εἰς τὰς ὁποίας δύναται αὕτη ν' ἀπολήξῃ. Οὕτως, ἡ μορφο-ἱστορικὴ ἔρευνα τῶν Πράξεων δὲν ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν της τὸ πλούσιον καὶ πολλαπλῶς παραδεδομένον ὕλικόν τῆς συνοπτικῆς παραδόσεως, οὕτως ὥστε, διὰ μιᾶς ἀναλυτικῆς συγκρίσεως, νὰ καθίσταται δυνατὴ ἡ ὀρθὴ θεολογικὴ αὐτοῦ ἐκτίμησις. Ἐν Πράξεσιν αἱ ἐνότητες εἶναι τοσοῦτον στενῶς συνδεδεμέναι μετὰ τῶν πλαισίων αὐτῶν, ὥστε ὁ τυχὸν διαχωρισμὸς αὐτῶν κωλύει τὴν θεολογικὴν αὐτῶν κατανόησιν. Ἡ φιλολογικὴ ἰδιομορφία τῶν Πράξεων ὀφείλεται, ὡς πιστευόμεν, οὐχὶ εἰς τὰς πηγὰς ἢ τὸν τρόπον συνθέσεως τῶν ἐπὶ μέρους ἐνοτήτων, ἀλλ' εἰς τὴν πρόθεσιν τοῦ Λουκᾶ ὅπως ἐρμηνεύσῃ ταύτας θεολογικῶς. Οὕτως ἡ ἀναζητούμενη προοπτικὴ τοῦ Λουκᾶ, οἰαδήποτε καὶ ἐὰν εἶναι αὕτη, δέον ν' ἀναζητηθῇ οὐχὶ εἰς φιλολογικὰ εἶδη, τὰ ὁποῖα οὗτος ἐνδεχομένως χρησιμοποιεῖ, ἀλλὰ πρωτίστως εἰς κεντρικὰς ἰδέας καὶ ἐννοίας, αἱ ὁποῖαι διήκουν δι' ὅλης τῆς διηγήσεως καὶ διαφωτίζουν τὰς λεπτομερείας αὐτῆς, ἄλλαις λέξεσι, εἰς μίαν ἐρμηνευτικὴν ἀρχήν. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου δὲν ἀναγκάζεται ὁ ἐρευνητὴς ν' ἀποδεχθῇ (ὡς ἡ μορφο-ἱστορικὴ ἔρευνα ἀπαιτεῖ) ἓνα κεντρικὸν πυρῆνα τοῦ εὐαγγελίου, ἐν κανονιστικὸν «εὐαγγέλιον», βάσει τοῦ ὁποίου θ' ἀξιολογηθῇ θεολογικῶς ἡ μαρτυρία τῶν Πράξεων, ἢ νὰ διαχωρίσῃ παρὰδοσιν καὶ σύνθεσιν, πηγὴν καὶ ἱστορικὴν αὐτῆς ἐρμηνείαν. Τὸ κείμενον τῶν Πράξεων δὲν εὖνοεῖ τοιοῦτον διαχωρισμόν, ἀλλ' ἐγείρει τὴν ἀξίωσιν, ὅπως μελετηθῇ ὡς καθολικὴ θεολογικὴ μαρτυρία.

Ἡ μορφο-ἱστορικὴ ἔρευνα ἀναγκάζεται ν' ἀναζητήσῃ φιλολογικὰ εἶδη εἰς τὰς Πράξεις, προκειμένου νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτάς. Τὰ πρὸς τοῦτο ὅμως κριτήρια δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἀντικειμενικά, διότι ἀπλούστατα ἐλλείπει συγκριτικὸν ὕλικόν. Οὕτω π.χ. ὁ Dibelius, ἐντάσων τὸν Λουκᾶν εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀρχαίων ἱστοριογράφων, δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ, διατὶ οὗτος ἀποσιωπᾷ προσωπικὰς ἐντυπώσεις ἐν κεφ. 27 καὶ ἀντὶ τούτων ἐξιστορεῖ ἄσχετα πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ γεγονότα, ἢ διατὶ οὗτος εἰς τὰς ἀπολογητικὰς ὁμιλίαις τοῦ δευτέρου μέρους, αἱ ὁποῖαι, κατὰ τὸν Dibelius, εἶναι πρότυπα χριστιανικῶν ἀπολογιῶν, ἐμβάλλει τοσαῦτα, πρὸς τὸν ἐν λόγῳ σκοπὸν ἄσχετα βιογραφικὰ σημειώ-

ματα. Ὡσαύτως, προκειμένου διὰ τὸ «ὀδοιπορικόν», ἡ συνεχὴς ἐπανάληψις ὀνομάτων καὶ τοποθεσιῶν δὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν χρῆσιν ταξειδιωτικοῦ ὀδηγοῦ, ἐφ' ὅσον ὁ Παῦλος εὐρίσκετο εἰς συνεχῆ ζῶσαν ἐπαφὴν πρὸς τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσας κοινότητας δι' ἐπιστολῶν ἢ προσώπων⁷⁸.

Ὁ Dibelius ἐπιμένει ἐπὶ τῆς δημιουργικῆς συμβολῆς τῶν τοπικῶν κοινοτήτων καὶ τῶν ἐπὶ μέρους συγγραφέων τῆς Κ.Δ. ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως, οὕτως ὥστε τὸ μοναδικὸν «ἀντικείμενον» τῆς παραδόσεως, ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ἔρχεται εἰς δευτέραν μοῖραν. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός δὲν ταυτίζεται ἡμῶς οὔτε πρὸς τινὰ ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν οὔτε πρὸς τὴν θεολογίαν οἰουδὴποτε συγγραφέως, ἀλλὰ χρησιμοποιοῖ αὐτοὺς ὡς ὄργανα ὑπηρετικὰ τοῦ εὐαγγελίου Του. Ἐκτὸς τούτου ὁ διαχωρισμὸς περιεχομένου καὶ μορφῶν τοῦ εὐαγγελίου ἐξυπονοεῖ ταχυτάτην ἐξέλιξιν τῆς ἀρχεγόνου παραδόσεως, ἡ ὁποία εἶναι ἀδιανόητος διὰ τὸ σύντομον χρονικὸν διάστημα μεταξύ τῆς σταυρώσεως καὶ ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς συγγραφῆς τῶν πρωτοχριστιανικῶν κειμένων. Βεβαίως ἡ ἀποδοχὴ μιᾶς ἱστορικῆς παραδόσεως εἶναι αἴτημα πάσης ἱστορικῆς ἐρεύνης· ἐκ τούτου ἡμῶς δὲν ἔπεται ὅτι αὕτη πρέπει ν' ἀνυψωθῇ εἰς ἀξιολογικὴν ἀρχήν⁷⁹. Ἔργον τῆς ἐρεύνης εἶναι πρωτίστως ἡ ἐξακριβωσις τῆς ἐν τῷ δεδομένῳ κειμένῳ μαρτυρουμένης παραδόσεως καὶ ἡ ἀναγνώρισις αὐτῆς ὡς μαρτυρίας τοῦ ἱστορικῶς, διὰ τῶν βιβλικῶν κειμένων, εὐαγγελιζομένου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τοσαῦτα περὶ τοῦ Dibelius καὶ τῆς μορφο-ἱστορικῆς ἐρεύνης τῶν Πράξεων ἐν γένει.

Πρὶν συνεχίσωμεν τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐρεύνης τῶν Πράξεων ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς, ὡς θὰ ἴδωμεν, τροποποιηθείσης μορφο-ἱστορικῆς σχολῆς, ἥτις οὐσιαστικῶς προήχθη ἐπὶ γερμανικοῦ ἐδάφους, εἶναι σκόπιμον νὰ γνωρίσωμεν ἕτερα βασικὰ ἔργα, κυρίως ἐκ τοῦ ἀγγλοσαξωνικοῦ καὶ γαλλικοῦ χώρου, τὰ ὁποῖα, ἀνεξαρτήτως καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν μορφο-ἱστορικὴν ἔρευναν, συνέβαλον εἰς τὴν προώθησιν τῆς ἐρεύνης αὐτῶν. Ἐνταῦθα ἀνήκει πρωτίστως τὸ πεντάτομον μνημειῶδες ἔργον *The Beginnings of Christianity, Part I: The Acts of the Apostles*⁸⁰. Ὁ πρῶτος τόμος τούτου περιέχει προλεγόμενα, ἡτοι ἰουδαϊκὸν καὶ ἑλληνικὸν περιβάλλον, ἀρχέγονος χριστιανισμός. Ὁ δεῦτερος παρέχει ἀναλύσεις τῆς συνθέσεως καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν Πράξεων, τοῦ συγγραφέως καὶ τῆς ἱστορίας τῆς κριτικῆς ἐρεύνης. Ὁ τρίτος πραγματεύεται θέματα κριτικῆς καὶ παραδόσεως τοῦ κειμένου. Ὁ τέταρτος περιέχει κείμενον καὶ ὑπόμνημα τῶν Πράξεων καὶ ὁ πέμπτος σειρὰν μονογραφικῶν περὶ διαφόρων ἐπὶ μέρους θεμάτων, γλωσσικῶν,

78. Πρβλ. E. Haenchen, *Die Apostelgeschichte* 38.

79. Βλ. κριτικὴν παρὰ Mc Neile A. H., *An Introduction to the Study of the New Testament*, ed. by C. S. C. Williams, Oxford 1927, 1953² καὶ W. Bieder, *Die Apostelgeschichte in der Historie* 40 ἐξ.

80. Ἐκδοθὲν ὑπὸ F. J. Foakes-Kirsopp Lake, London 1920-1933.

ἱστορικῶν, ἀρχαιολογικῶν, θεολογικῶν. Τὸ ἔργον ἐν γένει ἀντικατοπτρίζει τὸ ἐρευνητικὸν πνεῦμα τῶν ἀγγλοσαξῶνων, τὸ ὁποῖον ἀρέσκεται ν' ἀσχολῆται μᾶλλον μὲ τὰ γεγονότα. Διὰ τοῦτο ἡ θεολογία τῶν Πράξεων καὶ ἡ συνθετικὴ τεχνικὴ αὐτῶν κατέχουν ἐν αὐτῷ δευτεροῦσαν θέσιν.

Ὁ H. J. Cadbury, συγγραφεὺς τῶν γλωσσικῶν καὶ φιλολογικῶν μονογραφικῶν τῶν *Beginnings of Christianity*, προσέφερε σειρὰν ὄλην βασικῶν μελετῶν περὶ διάφορα θέματα τῶν Πράξεων⁸¹. Εἰς τὸ τελευταῖον ἔργον αὐτοῦ «Τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων ἐν τῇ ἱστορίᾳ»⁸² ἐρευνᾷ τὴν θέσιν αὐτῶν ἐν τῇ συγχρόνῳ αὐτῶν ἐποχῇ, ἐν τῇ ἑλληνικῇ, ρωμαϊκῇ, Ἰουδαϊκῇ καὶ χριστιανικῇ, ἀκολούθως δὲ τὴν ἱστορικὴν τύχην τοῦ βιβλίου.

Ἐπὶ μέρους θέματα τῶν Πράξεων ἠρένησαν συστηματικῶς οἱ A.C. Clark, E. Jacquier, S. M. Renié, H. W. Beyer, H. H. Wendt, O. Bauernfeind, A. Wikenhauser, J.-P. Benoit⁸³, F. F. Bruce, C. MacGregor καὶ Th. Ferris⁸⁴, C.S.C. Williams, L. Cerfaux καὶ J. Dupont⁸⁵ εἰς τὰ ὑπομνήματα αὐτῶν καὶ οἱ C. H. Dodd, B. S. Easton, W. Knox, M. Goguel⁸⁶, G. Dix, N. B. Stonehouse εἰς τὰς μονογραφίας αὐτῶν. Οἱ συγγραφεῖς οὗτοι, ἐκτὸς τῆς συλλογῆς τοῦ ὕλικου καὶ τῆς συστηματικῆς αὐτοῦ κατατάξεως, μελετοῦν ἐπὶ μέρους θέματα τῶν Πράξεων, ἄνευ ἐπιδράσεως τῆς μορφο-ἱστορικῆς ἐρένης, τινὲς δ' ἐξ αὐτῶν (McNeile⁸⁷, Dix⁸⁸, Stonehouse) ἀσκοῦν συνειδητὴν πολεμικὴν κατὰ τῆς «αὐταρέσκου» καὶ «ἀχαλινώτου» γερμανικῆς ἐρένης.

Ἐκ τῶν σημαντικωτέρων μελετητῶν περὶ εἰδικὰ θέματα τῶν Πράξεων, ἄνευ ἐπίσης ἐπιδράσεως τοῦ Dibelius, ἀναφέρομεν τοὺς κάτωθι: M. Simon (οἱ ἑλληνισταὶ εἶναι μία ὁμὰς φιλελευθέρων Ἰουδαίων, οἱ ὁποῖοι ἀπορρίπτουν τὴν μετὰ τοῦ ἱεροσολυμητικοῦ ναοῦ συνδεδεμένην λατρείαν. Ἔνεκα τούτου ἔρχονται ἐνωρὶς εἰς ἐπαφὴν πρὸς τοὺς χριστιανούς. Ἐκδιωχθέντες ἐκ τῆς Ἱερουσαλῆμ δροῦν ἐν Σαμαρείᾳ καὶ Ἀντιοχείᾳ), A. F. J. Klijn καὶ W. C. van Unnik, B. Reicke (θεολογικὴ καὶ ἱστορικὴ ἔρευνα τῶν πρώτων ἑπτὰ κεφαλαίων τῶν

81. Πρβλ. τὸν προτασσόμενον τῆς μελέτης βιβλιογραφικὸν πίνακα.

82. *The Book of Acts in History*, London 1955.

83. *Combats d' Apôtres pour une humanité nouvelle. Traduction et commentaire du Livre des Actes des Apôtres*, 1957.

84. *The Interpreter's Bible IX*, New York-Nashville 1954.

85. *Les Actes des Apôtres. Introduction de M. le Chanoine L. Cerfaux...*, Traduction et Notes de Dom J. Dupont OSB, Paris 1954, 1958² (*La Sainte Bible de Jérusalem*).

86. *Introduction au Nouveau Testament III: Le Livre des Actes*, Paris 1922 καὶ *La naissance du Christianisme*, Paris 1955³.

87. Πρβλ. ἡμετέραν ὑποσ. 79.

88. *Jew and Greek. A Study in the primitive Church*, Westminster 1955².

Πράξεων), J. Munk⁸⁹, P. Gächter⁹⁰, G. Kretschmar⁹¹ (βάσει εἰκονογραφικῶν καὶ λειτουργικῶν ἐρευνῶν καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν λειτουργικὴν παράδοσιν τῆς παλαιστίνειου πεντηχοστῆς ἀποδέχεται ἱστορικὴν παράδοσιν ὅπισθεν τῆς σχετικῆς διηγήσεως τῶν Πράξεων) καὶ R. Morgenthaler (ὁ Λουκᾶς ἀκολουθεῖ τὸν νόμον τῆς διπλῆς μαρτυρίας. Αἱ διπλαῖ ἐπαναλήψεις τείνουν ν' ἀσφαλίσουν τὴν μαρτυρίαν, ἥτις πρέπει νὰ βεβαιωθῇ ἐπὶ στόματος δύο ἢ τριῶν μαρτύρων. Τὴν ἀρχὴν ταύτην ἀκολουθεῖ μορφολογικῶς ὁ Λουκᾶς διὰ τῆς συγγραφῆς δύο ἔργων).

Δύο ἕτεροι ἐρευνῆται θ' ἀπασχολήσουν ἡμᾶς ἐνταῦθα, λόγῳ τῆς ἰδιαζούσης συμβολῆς αὐτῶν πρὸς κατανόησιν τῆς φιλολογικῆς καὶ θεολογικῆς ἰδιομορφίας τῶν Πράξεων, οἱ B. Gärtner καὶ A. Ehrhardt. Ὁ πρῶτος, κατόπιν συγκρίσεως τῶν ὁμιλιῶν τῶν Πράξεων πρὸς ἑλληνικὰ καὶ ἰουδαϊκὰ πρότυπα, διατυποῖ τὴν γνώμην ὅτι ὁ Λουκᾶς ἀκολουθεῖ τὴν ἰουδαϊκὴν παράδοσιν ἱστοριογραφίας καὶ οὐχὶ τὴν ἑλληνικὴν. Τοῦτο δεικνύει εἰδολογικῶς ἡ μέθοδος αὐτοῦ, καθ' ἣν οὗτος προσβλέπει εἰς τὰ γεγονότα ἐκ θρησκευτικῆς σκοπιᾶς, τ. ἔ. ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως τῆς ἐποχῆς του. Ἀκολουθῶς διαχωρίζει τὰς ὁμιλίαις εἰς δύο κατηγορίας (ὡς καὶ ὁ Dibelius): τὰς συγγενεῖς πρὸς τὰς ἑλληνικὰς καὶ τὰς ἱεραποστολικὰς. Αἱ πρῶται ἐκπληροῦν ἀπολογητικὸν καὶ διδακτικὸν σκοπὸν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν γενικὸν σκοπὸν τῶν Πράξεων, αἱ δὲ δευτέρα ἀποδίδουν τὸ πρὸς ἰουδαίους κήρυγμα τῆς ἐκκλησίας, ὡς τοῦτο διεμορφώθη διὰ τῆς ἱεραποστολικῆς δράσεως τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Τὰ ἐν αὐταῖς ἀναφερόμενα στοιχεῖα ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὰς παυλείους ἐπιστολάς. Βεβαίως εἶναι γεγονός, ὅτι ὁ Λουκᾶς προσέδωκεν εἰς αὐτάς τὴν ἰδικὴν του σφραγίδα· δὲν εἶναι ὅμως ὀρθὸν ν' ἀρνηθῶμεν τὴν ἐν αὐταῖς ὑπαρξίν πηγῶν καὶ γνησίων στοιχείων τοῦ πρωτοχριστιανικοῦ κηρύγματος⁹². Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην κατηγορίαν ὁμιλιῶν ἀνήκει καὶ ἕτερος τύπος ἱεραποστολικοῦ κηρύγματος πρὸς ἰουδαίους: ἡ «προπαγανδιστικὴ» ὁμιλία τοῦ Στεφάνου, ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ὁ «ἔθνικὸς τύπος» κηρύγματος (αἱ ὁμιλίαι τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς ἔθνικοὺς). Ἡ ὁμιλία τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς ἐν Ἐφέσῳ πρεσβυτέρους εἶναι σύνοψις ἐκκλησιαστικῆς διδαχῆς καὶ ὑποθηκῶν. Ἐκ τῶν γενικῶν τούτων ἀρχῶν ὁρμώμενος ὁ Gärtner ἐρευνᾷ τὴν ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου ὁμιλίαν.

Ὁ Ehrhardt ἀσχολεῖται συστηματικῶς περὶ τὴν σύνθεσιν καὶ τὸν σκοπὸν τῶν Πράξεων. Ἡ μορφή καὶ ἡ τεχνικὴ συνθέσεως αὐτῶν φέρουν τὸν «ἱστορικόν» Λουκᾶν ἐγγύς πρὸς 2 Μακκ., 1,2 Βασιλ., Ἐσθῆρ καὶ Ἰουδίθ. Ὁ

89. Paulus und die Apostelgeschichte (Acta Jutlandica 26:1), Aarhus-Kopenhagen 1954.

90. The hatred of the House of Anna, Theol. Studies 8, 1947, 3 ἐξ. καὶ Die Wahl des Matthias (Apg 1,17-26), ZKTh 71 (1949) 318-346.

91. Himmelfahrt und Pfingsten, ZKG 66 (1954/55) 209-253.

92. Ἔργ. μν., σελ. 33.

Λουκᾶς χρησιμοποιεῖ τὴν μέθοδον τῆς «ἱστορικῆς βιογραφίας», ἣτις κατευθύνεται ὑπὸ θεολογικῶν καὶ οὐχὶ ἱστορικῶν αἰτημάτων⁹³. Ἡ μέθοδος αὕτη ἦτο ὅμως ἀναγκαία, δεδομένου ὅτι ὁ Λουκᾶς συγγράφει τὰς Πράξεις εἰς μίαν ἐποχὴν, ἔνθα κυριαρχεῖ τὸ ἐνθουσιαστικὸν-ἐσχατολογικὸν πνεῦμα. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως οὗτος ἐπιτυγχάνει ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἐσχατολογικὴν ἀναμονὴν διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ ἁγ. Πνεύματος. Οἱ ἥρωες τῆς διηγήσεως αὐτοῦ δὲν ἐμφανίζονται ὡς ἱστορικὰ πρόσωπα, ἀλλ' ὡς «χαρακτῆρες (τύποι) ἐν τῷ θεῷ δράματι· τὸ θεῖον τοῦτο δράμα εἶναι ὅμως τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ»⁹⁴. Τὸ θεολογικὸν τοῦτο engagement δὲν ἐμποδίζει ὅμως τὸν Λουκᾶν νὰ παραδώσῃ ἀξιόπιστον ἱστορικὸν ὑλικόν. Τοῦτο ἀποδεικνύουν αἱ ὀμιλίαι καὶ τὸ «ὀδοιπορικόν». Ὁ σκοπὸς τῶν Πράξεων εἶναι ὅμως αὐστηρῶς κηρυκτικὸς· αὐταὶ εἶναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ ἁγ. Πνεύματος. Τοῦτο ἀποδεικνύεται διὰ τῶν ἐξῆς ἐπιχειρημάτων: 1) Ἡ περὶ ἁγ. Πνεύματος διδασκαλία τῆς πρώτης ἐκκλησίας ἀντικατοπτρίζεται εἰς τὸν ἐξέχοντα ρόλον, ὅστις ἀποδίδεται εἰς τὴν ἐπιφοίτησιν αὐτοῦ κατὰ τὴν πεντηκοστὴν. 2) Ἡ ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων εἶναι, κατὰ τὰς Πράξεις, ὁ «θεματοφύλαξ» τοῦ ἁγ. Πνεύματος. 3) Αἱ Πράξεις ἀποδίδουν ὑψίστην σημασίαν εἰς τὸν σύνδεσμον τοῦ Παύλου πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ἱεροσολύμων, δι' οὗ οὗτος νομιμοποιεῖ τὸ ἔργον αὐτοῦ καὶ 4) Τὸ ἅγιον Πνεῦμα συναρμολογεῖ εἰς ἓν ὅλον τὴν ἀνά τὴν οἰκουμένην ἐκκλησίαν, ἣτις ἔλαβεν ἀρχὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ, τῇ γενεθλίῳ αὐτῆς πόλει, διὰ τῆς ἀποστολῆς τῶν ἀποστόλων εἰς τὴν Ρώμην. Οὕτω δικαιολογεῖται ἡ αἰφνίδιος κατακλείς τῶν Πράξεων καὶ ὁ ἀποφασιστικὸς ρόλος τοῦ Πνεύματος εἰς κρίσιμους περιόδους τῆς ἱεραποστολικῆς δράσεως τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου⁹⁵.

2. Ἡ «κριτικὴ τῆς συνθέσεως» (Redaktionsgeschichte).

Ἡ μορφο-ἱστορικὴ ἔρευνα εἶχε θέσει ἀρχικῶς ὡς σκοπὸν αὐτῆς τὴν ἀνά-λυσιν τῶν μικρῶν ἐνοτήτων τῶν Πράξεων. Πρὸς τοῦτο ἐτέθη ὅμως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ αἶτημα τῆς διαγνώσεως τῆς συγγραφικῆς προθέσεως τοῦ Λουκᾶ: «Ἡ τέχνη τοῦ ἱστορικοῦ διαπιστοῦται ἐκεῖ, ἔνθα οὗτος δὲν ἀρκεῖται πλέον μόνον μὲ τὴν συλλογὴν καὶ πλαισίωσιν τῶν γνωστῶν γεγονότων, ἀλλ' ἐπιμελεῖται ὅπως διαφωτίσῃ τὴν ἔννοιαν αὐτῶν καὶ παραθέσῃ ταύτην δι' ἰδίων μέσων»⁹⁶. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐπισημαίνει τὴν συγγραφικὴν συμβολὴν τοῦ Λουκᾶ εἰς τὴν σύν-

93. Ἔργ. μν. σελ. 56 ἐξ. 64 ἐξ.

94. Ἔργ. μν. σελ. 57.

95. Ἔργ. μν. σελ. 70 ἐξ.

96. M. Dibelius, Aufsätze 110. 120.

θεσιν τῶν Πράξεων καὶ προβάλλει τὸ αἴτημα τῆς μελέτης τῆς προθέσεως αὐτοῦ, ὡς αὕτη διαφαίνεται ὀπισθεν τῶν συντακτικῶν αὐτοῦ παρεμβολῶν. Οὕτως ἀνακαλύπτεται ἐτέρα μεθοδικὴ δυνατότης: Ἡ διὰ τῆς ἐρεύνης δηλ. τῶν συντακτικῶν ἐπεμβάσεων τοῦ Λουκᾶ διάγνωσις τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ προοπτικῶν, τῆς πιθανῆς δηλ. «θεολογίας» αὐτοῦ. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι γνωστὴ ὡς «κριτικὴ τῆς συνθέσεως».

Ἡ «κριτικὴ τῆς συνθέσεως», ὡς ἐρμηνευτικὴ μέθοδος, ἐχρησιμοποιήθη ἐν Γερμανίᾳ μετὰ τὸν δεῦτερον παγκόσμιον πόλεμον καὶ ὠρμήθη ἐκ τῆς μονομερείας τῆς «κριτικῆς τῶν φιλολογικῶν εἰδῶν». Αὕτη δηλ. προσκολληθεῖσα εἰς τὸ ὑλικόν, τὴν μορφήν, τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ ζωῇ τῆς πρώτης ἐκκλησίας καὶ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ παράδοσιν, κατέληξεν εἰς τὸ γενικὸν πόρισμα, ὅτι οἱ εὐαγγελισταὶ εἶναι ἀπλοὶ συλλογεῖς καὶ συντηρηταὶ γνωστῶν εἰς αὐτοὺς παραδόσεων. Νῦν ὁμως κατενοήθη, ὅτι δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ μελέτη τῶν ἐπὶ μέρους παραδόσεων, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ ἡ πρόθεσις καὶ ὁ τρόπος συντάξεως ἐκ μέρους τῶν συνοπτικῶν εὐαγγελιστῶν. Ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν μέθοδον καὶ τὰ πορίσματα τῆς μορφο-ἱστορικῆς ἐρεύνης, διεπιστώθη κατ' ἀρχήν, ὅτι οὐχὶ τὰ εὐαγγέλια καθόλου, ἀλλὰ μόνον τὸ ὑλικὸν αὐτῶν δέον ν' ἀποδοθῇ εἰς προϋπαρχούσας παραδόσεις ἢ σύνθεσις αὐτῶν, δηλ. ἡ ταξινόμησις, σύνταξις καὶ κατάταξις τοῦ ὑλικοῦ ἐντὸς ὀρισμένων γεωγραφικῶν, χρονολογικῶν, πραγματικῶν πλαισίων, δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποκλειστικὸν ἔργον τῶν εὐαγγελιστῶν. Ἡ ἔρευνα δηλ. τῶν συμπαγῶν εὐαγγελίων ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν εὐαγγελιστῶν ἐκλογή τοῦ ὑλικοῦ, ἡ διάταξις αὐτοῦ καὶ πρὸ παντὸς ἡ συγγραφικὴ καὶ διαμορφωτικὴ ἐπέμβασις αὐτῶν εἰς τὸ παραδεδομένον ὑλικὸν δέον ν' ἀποδοθῇ εἰς τὰς θεολογικὰς αὐτῶν ἀντιλήψεις καὶ ιδέας. Οἱ εὐαγγελισταὶ δηλ. συνέταξαν τὰ εὐαγγέλια ὡς θεολόγοι, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ὀρισμένων θεολογικῶν ἀρχῶν. Τὸ ἔργον τῆς ἐρεύνης συνίσταται συνεπῶς εἰς τὴν διακρίβωσιν τῶν κατευθυντηρίων αὐτῶν θεολογικῶν ἀρχῶν καὶ τῆς «θεολογίας» ἐκάστου εὐαγγελιστοῦ⁹⁷.

Πρώτην ἀφορμὴν πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς «κριτικῆς τῆς συνθέσεως» εἰς τὰς Πράξεις, πρὸς διακρίβωσιν δηλ. τῆς θεολογικῆς αὐτῶν προοπτικῆς, ἔδωκεν ὁ Ph. Vielhauer διὰ μιᾶς προγραμματικῆς μονογραφίας: *Zum «Paulinismus» der Apostelgeschichte*. Οὗτος ἠρέυνησε τὴν εἰκόνα τοῦ Παύλου τῶν Πράξεων μὲ τὴν πεποιθήσιν ὅτι «τὸ θέμα τοῦ παυλινισμοῦ τῶν Πράξεων εἶναι

97. Τὴν «κριτικὴν τῆς συνθέσεως» ἐφήρμοσε πρῶτος ἐν Ματθ. ὁ G. B o r n k a m m, *Die Sturmstillung im Matthäusevangelium*, ἐν: G. Bornkamm, G. Barth, H. J. Held, *Überlieferung und Auslegung im Matthäusevangelium*, Neukirchen 1960, 48-53 εἰτα δὲ οἱ: H. C o n z e l m a n n, *Die Mitte der Zeit*, Tübingen 1954, 1960³. W. M a r x e n, *Der Evangelist Markus. Studien zur Redaktionsgeschichte des Evangeliums*, Göttingen 1956, 1959². G. K l e u i n, *Die Zwölf Apostel. Ursprung und Gehalt einer Idee*, Göttingen 1961. E. G r ä s s e r, *Das Problem der Parusieverzögerung in den synoptischen Evangelien und in der Apostelgeschichte*, Berlin 1957.

ταυτοχρόνως τὸ θέμα τῆς δυνατῆς θεολογίας τοῦ Λουκᾶ⁹⁸. Ἀποδεχθεῖς δ' οὗτος τὴν ὑπὸ τοῦ Dibelius ὑποστηρικθεισαν ἀντίληψιν, ὅτι ἡ εἰδικὴ συμβολὴ τοῦ Λουκᾶ ἔγκειται εἰς τὴν προβολὴν μιᾶς θεολογίας τῆς ἱστορίας, ἀσκεῖ δριμυτάτην κριτικὴν κατὰ τῆς θεολογικῆς αὐτῆς ἐγγυρότητος, ὁρμώμενος κυρίως ἐκ τῆς, κατ' αὐτόν, καταφανοῦς ἀντιθέσεως τῆς θεολογίας τοῦ Παύλου ἐν Πράξεσι πρὸς ἐκείνην τῶν παυλείων ἐπιστολῶν. Πρὸς τοῦτο ἐρευνᾷ ὁ Vielhauer τὰς παυλείους ὁμιλίας τῶν Πράξεων, ἰδίᾳ τὴν ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὡς πρὸς τέσσαρα θέματα: φυσικὴ θεολογία, μωσαϊκὸς νόμος, χριστολογία καὶ ἐσχατολογία. Τὰ πορίσματα εἰς τὰ ὁποῖα οὗτος ἀπολήγει εἶναι ἐν μέρει ἐξοντωτικὰ διὰ τὸν Λουκᾶν: Ἡ χριστολογία τῶν Πράξεων εἶναι προ-παυλείος, ἡ φυσικὴ θεολογία, ἡ περὶ μωσαϊκοῦ νόμου ἀντίληψις καὶ ἡ ἐσχατολογία μετα-παυλείος. Ἐν αὐταῖς οὐδὲν ἔχνος χαρακτηριστικῆς παυλείου διδασκαλίας ἀπαντᾷ, ὁ δὲ «παυλινισμὸς» αὐτῶν περιορίζεται κυρίως εἰς τὸν ζῆλον πρὸς τὴν ἐθνικὴν παγκόσμιον ἱεραποστολὴν καὶ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν μέγαν ἀπόστολον τῶν ἐθνῶν. Ἡ διαφορὰ αὐτῆ μεταξὺ τῆς εἰκόνας τοῦ Παύλου ἐν Πράξεσι καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ δὲν εἶναι ἀσφαλῶς μόνον οὐσιαστικὴ ἀλλὰ καὶ χρονικὴ ἐκ τούτου εἶναι βέβαιοι ὅτι ὁ συγγραφεὺς αὐτῶν δὲν δύναται νὰ εἶναι εἷς τῶν συνοδῶν τοῦ Παύλου. Ἐκτὸς τούτου αἱ θεολογικαὶ ἰδέαι τῶν Πράξεων, ἰδίᾳ ἡ ἐν αὐταῖς ἐκπροσωπούμενη θεολογία τῆς ἱστορίας, δὲν εἶναι κτῆμα τοῦ ἀρχεγόνου χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ ἀναδυομένου πρωτῆμου καθολικισμοῦ (Frühkatholizismus)⁹⁹.

Αἱ ριζοσπαστικαὶ αὐταὶ ἀπόψεις ἀπετέλεσαν τὴν βᾶσιν τοῦ βιβλίου τοῦ H. Conzelmann: Die Mitte der Zeit. Studien zur Theologie des Lukas, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸν E. Grässer¹⁰⁰, ἀνήκει εἰς τὰς σημαντικωτέρας ἐργασίας τῶν τελευταίων δεκαετιῶν. Ὁ Conzelmann συγκεντρώνει τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν πλαισίων τῶν διηγήσεων καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ διακριβώσῃ τὴν μορφήν τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν ὁ Λουκᾶς. Ἡ ὑπὸ τούτου, διὰ λεπτομεροῦς καὶ αὐστηρᾶς κριτικῆς ἀναλύσεως τῶν διηγήσεων, διαγνωσθεῖσα συντακτικὴ ἰδιομορφία τοῦ Λουκᾶ ἀφορᾷ εἰς τὴν ἄρθρωσιν τῆς θείας Οἰκονομίας (Heilsgechichte). Ταύτην διαιρεῖ συνειδητῶς ὁ Λουκᾶς εἰς τρεῖς διαδοχικὰς χρονικὰς ἐποχάς: α) τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰσραήλ, τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, ἥτις περατοῦται μετὰ τοῦ ἔργου τοῦ Βαπτιστοῦ (Λουκ. 16, 16). β) τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰησοῦ, τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ δράσεως, ἥτις προεικονίζει τὴν μέλλουσαν σωτηρίαν· χαρακτηριστικὸν αὐτῆς εἶναι ἡ ἀπουσία τοῦ σαταῶν καὶ ἡ χορήγησις τῆς σωτηρίας μέχρι τοῦ πάθους τοῦ Ἰησοῦ· ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰησοῦ εἶναι τὸ κέντρον τῆς ἱστορίας (Λουκ. 4,16 ἔξ.· Πράξ. 10,38) καὶ γ) τὴν

98. EvTh. 10 (1950/51) 1.

99. Αὐτόθι σελ. 12.

100. Πρβλ. τὴν ἐκθεσιν αὐτοῦ ἐν ThR NF 26 (1960) 110.

ἐποχὴν τῆς ἐκκλησίας, τὴν ἐποχὴν τῆς ἱστορικῆς διαδοχῆς, μεταξὺ ἀναλήψεως καὶ δευτέρας παρουσίας τοῦ Χριστοῦ¹⁰¹. Τὸ ἱστορικο-θεολογικὸν τοῦτο πρόγραμμα καθιστᾷ φανερόν ὅτι ὁ Λουκᾶς ἀγνοεῖ ἐσκεμμένως τὸ προϋπάρχον ἐσχατολογικὸν κήρυγμα, ἐν τῇ μορφῇ τῆς ἐνθουσιαστικῆς-ἐσχατολογικῆς ἀναμονῆς, καὶ συνειδητοποιεῖ τὰς συνεπειὰς ἐκ τῆς χρονικῆς μεταθέσεως τῆς δευτέρας παρουσίας. Ταύτην προσπαθεῖ ὁ Λουκᾶς νὰ ἐρμηνεύσῃ διὰ τοῦ γεγονότος τῆς ἱστοριογραφίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει πρωτίστως ἢ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφῇ τῶν Πράξεων¹⁻². Τὸ κύριον λοιπὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ἱστοριογραφίας τοῦ Λουκᾶ εἶναι ἡ μετατόπισις τοῦ κέντρου βάρους ἐκ τῆς ἀναμονῆς τῆς ἐγγὺς παρουσίας εἰς τὴν χρονικὴν διάρκειαν, δηλ. ἡ «ἱστοριοποιήσις» τῶν ἐσχατολογικῶν γεγονότων· ἐν τοιοῦτον πρόγραμμα καθιστᾷ, κατὰ συνέπειαν, περιττὴν πᾶσαν ἐσχατολογικο-ἐνθουσιαστικὴν ἰδέαν. Τὸ γεγονός «ἐκκλησία» παρεμβάλλεται συνειδητῶς μεταξὺ ἐπαγγελίας καὶ πληρώσεως, τὸ δὲ ἐνδιαφέρον στρέφεται ἐκ τῆς ἐσχατολογικῆς ἀναμονῆς πρὸς τὴν παραίνεσιν, πρὸς τὴν *vita christiana* (ἢ ὅποια πρέπει ν' ἀνεύρῃ ἐν *modus vivendi* μετὰ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καὶ τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν) καὶ πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἱεραποστολήν.

Τὸ πρόγραμμα τοῦτο τοῦ Λουκᾶ ἀνευρίσκεται ἐν τῷ εὐαγγελίῳ αὐτοῦ, προϋποτίθεται δὲ καὶ διευρύνεται ἐν Πράξεσι. Ἐνταῦθα περιγράφεται κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἱστοριογραφικῶν ἢ ἐποχῆς τῆς ἐκκλησίας, ὡς ἱστορικὸν μέγεθος. Χαρακτηριστικὴ καὶ ἐνταῦθα εἶναι ἡ σωτηριολογικὴ κατατομή: ἡ ἐποχὴ τῆς ἐκκλησίας διαχωρίζεται εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς «πρώτης» ἐκκλησίας καὶ τῆς μετὰ ταῦτα ἱστορικῆς. Ἡ πρώτη εἶναι *sui generis*, διότι ἐν αὐτῇ ἔζησαν οἱ αὐτόπται μάρτυρες τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως· ἐκτὸς τούτου ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ ὁ ἱστορικῶς ἀνεπανάληπτος (ἢ ἀποστολικὴ διαδοχὴ εἶναι ἀνύπαρκτος) θεσμὸς τῶν Δώδεκα. Ἡ δευτέρα ἐποχὴ συνδέεται πρὸς τὴν πρώτην διὰ τῆς ἀποστολικῆς συνόδου, τ.ἔ. τοῦ ἀποστολικοῦ, «οἰκουμενιστικοῦ» ντεκρέτου. Ἡ συνέχεια δηλ. τῆς πρώτης πρὸς τὴν δευτέραν ἐποχὴν τῆς ἐκκλησίας διασφαλίζεται διὰ τῆς μιᾶς διδασκαλίας (ἢ παράδοσις τῆς εἰκόνης καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ) καὶ τοῦ ἁγ. Πνεύματος, τοῦ ὁποίου χορηγὸς γίνεται πλέον ἡ ἐκκλησία¹⁰³. «Ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ ἱστορία αὐτῆς δὲν ἐρμηνεύονται ὡς σωστικὸς παράγων, ὡς περιεχόμενον τῆς πίστεως. Αὕτη ἐμφανίζεται μᾶλλον ὡς τὸ ἀναγκαῖον μέσον

101. Βλ. ἔργ. μν. σελ. 9, 116, 129 καὶ τὸ ὑπόμνημα αὐτοῦ *Die Apostelgeschichte* (*Handbuch zum NT 6*), Tübingen 1963, 9.

102. Ἔργ. μν. σελ. 6. Ὁμοίως ὁ *V i e l h a u e r*, ἔργ. μν. σελ. 13: «Τὸ μὴ ἐσχατολογικὸν πνεῦμα τοῦ Λουκᾶ ἀποδεικνύει οὐχὶ τὸ περιεχόμενον, ἀλλ' αὐτὰ αἱ Πράξεις ὡς τοιαῦται».

103. *Die Apg 9*. Πρβλ. σύνοψιν τῶν πορισμάτων τοῦ *C o n z e l m a n n* περὶ τοῦ Λουκᾶ ἐν τῇ νεωστὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσῃ «Θεολογία τῆς ΚΔ»: *Grundriss der Theologie des Neuen Testaments*, München 1968, 168 ἐξ.

τοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους κηρύγματος καὶ οὐχὶ ὡς μέγεθος, ὅπερ συνεργεῖ καθ' ἑαυτὸ εἰς τὸ λυτρωτικὸν δράμα. Τὸ τρίτον ἄρθρον (τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως) δὲν διεμορφώθη εἰσέτι (πραγματικῶς). Ἡ πρὸς τοῦτο ὅμως προϋπόθεσις ἐτέθη ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ, ἐφ' ὅσον οὗτος περιγράφει τὴν ὑπαρξιν τῆς ἐκκλησίας ὡς ἱστορίαν, διὰ τῆς κατηγορίας τῆς θείας Οἰκονομίας¹⁰⁴.

Ἡ κατὰ τοῦ Conzelmann, καὶ κατὰ συνέπειαν τῆς «κριτικῆς τῆς συνθέσεως», κριτικὴ δύναται μεθοδικῶς νὰ συνοψισθῇ εἰς τὰ ἐξῆς σημεῖα:

1. Τὸ οὐσιαστικὸν πόρισμα τοῦ Conzelmann ἀφορᾷ εἰς τὸν ἱστορικὸν χαρακτήρα τοῦ ἔργου τοῦ Λουκᾶ, ὅστις κατ' αὐτὸν ὀφείλεται εἰς τὴν συνειδητὴν ἀδιαφορίαν αὐτοῦ διὰ τὴν ἐσχατολογικὴν ἀναμονήν, ἣν οὗτος ἀντικαθιστᾷ διὰ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐξευρεθέντος σχήματος τῆς ἱστορικῶς καὶ βαθμιαίως, κατὰ τὴν ἀρχὴν αἰτίου-ἀποτελέσματος, πληρουμένης θείας Οἰκονομίας. Ἡ θεολογία δηλ. τοῦ Λουκᾶ ἴσταται ἢ πίπτει συγκρινομένη πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ ἐσχατολογικοῦ πνεύματος διαπνεομένην ἀν-ιστορικὴν ἀντίληψιν τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς πίστεως. Ἐκ τούτου προκύπτουν δύο βασικὰ ἐρωτήματα, ἐν μεθοδικὸν καὶ ἐν οὐσιαστικόν: Πρῶτον, τίνι τρόπῳ ἀνευρίσκει ὁ Conzelmann τὰ κριτήρια, τὰ ὅποια ὀδηγοῦν εἰς τὸ πρωταρχικὸν γνήσιον πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς ἀρχεγόνου ἐκκλησίας; Δεύτερον, εἶναι ἀσαφὲς εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Conzelmann, ἐὰν ἡ μετατεθεῖσα παρουσία εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν καθοριστικὸς παράγων παρὰ τῷ Λουκᾷ ἢ μόνον εἰς μεταξὺ ἄλλων. Ἐκτὸς τούτου οὗτος δὲν λαμβάνει σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ ἱστορικο-θεολογικὸς χαρακτήρ τῆς συγγραφῆς τοῦ Λουκᾶ πιθανὸν νὰ μὴ ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀπεμπόλησιν παντὸς ἐσχατολογικοῦ, ἀλλ' εἰς μεταλλαγὴν τῆς ἐσχατολογικῆς αὐτοσυνειδήσεως τῆς πρώτης ἐκκλησίας. Ἐκ τῆς ἐρεῦνης τῶν συνοπτικῶν εἶναι σήμερον γνωστὸν ὅτι ἡ «ἱστορικοποίησις» δὲν ἀπαντᾷ μόνον παρὰ τῷ Λουκᾷ, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῷ Ματθαίῳ· αὕτη ὅμως δὲν ἀντικαθιστᾷ τὴν ἐσχατολογικὴν προοπτικὴν, ἀλλ' ἀντιθέτως δημιουργεῖ τὴν δυναμικὴν διαλεκτικὴν μεταξὺ ἱστορίας καὶ ἐσχατολογίας¹⁰⁵.

2. Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Conzelmann υἱοθετεῖ τὴν γνωστὴν ὑπὸ τοῦ A. Schweitzer ὑποστηριχθεῖσαν μοιραίαν θεωρίαν τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας» (konsequente Eschatologie), ἣτις ἐκλαμβάνει τὴν ἐπιβράδυνσιν τῆς παρουσίας καὶ τὴν ἐκ ταύτης προελθοῦσαν κρίσιν ὡς τὸν κινουῦντα παράγοντα τῆς θεολογικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀρχεγόνου χριστιανισμοῦ. Ἡ μονομέρεια τῆς τοιαύτης σχηματοποίησεως, ἔχει σήμερον πειστικῶς ἀποδειχθῆ. Ὁ Conzelmann δὲν δύναται ν' ἀπαλλαγῇ τῆς μονομεροῦς ταύτης μεθόδου, διὰ τοῦτο καὶ ἀναγκάζεται ν' ἀποδεχθῇ ἐν κριτήριον αὐθεντικότητος τῆς χριστιανικῆς

104. Die Mitte der Zeit 210.

105. Τοῦτο κατέδειξεν πειστικῶς ὁ G. Strecker, Der Weg der Gerechtigkeit. Untersuchungen zur Theologie des Matthäus, Göttingen 1962, 47 ἐξ.

πίστεως (τὸ ἐσχατολογικὸν-ἐνθουσιαστικὸν πνεῦμα) καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτου νὰ κρίνη, ἐννοεῖται ἀρνητικῶς, πᾶσαν ἐκ ταύτης ἀποκλίνουσαν θεολογικὴν προοπτικὴν¹⁰⁶.

Ἐν τῇ προκαταλήψει ταύτῃ προσκολληθεὶς ὁ Conzelmann δὲν δύναται νὰ διαγνώσῃ τὸ γεγονός ὅτι διὰ τὸν Λουκᾶν ἡ ἐσχατολογικὴ ἀναμονὴ εἰσέρχεται εἰς διαλεκτικὴν συνάφειαν πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ ἀποβαίνει οὕτω τὸ κριτήριον τῆς ἱστορικῆς διαδοχῆς. Ἡ συμπλοκὴ αὕτη ἐσχατολογικοῦ καὶ ἱστορικοῦ οὔτε τὴν ἐσχατολογία (ἱστορικοποιεῖν) οὔτε δὲ καὶ τὴν ἱστορίαν («καθαγιάζει»), ἀλλ' ἐκφράζει αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς πρωτοχριστιανικῆς πίστεως, καθ' ὃ αὕτη ἀφ' ἐνὸς μὲν προτυποῖ ἐν τῷ παρόντι, ἐν τῇ χάριτι τῆς ἐκκλησίας, τὴν ἐσχατολογικὴν βασιλείαν, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἀναμένει, ἐν δοξολογικῇ ἐλπίδι, τὴν τελικὴν, κατὰ τὴν παρουσίαν ἀποδοθησομένην λύτρωσιν. Ἡ παραγνώρισις τῆς τοιαύτης συνοχῆς ἐσχατολογικοῦ καὶ ἱστορικοῦ ἀναγκάζει τὸν Conzelmann νὰ ὁμιλῇ περὶ ἐφευρέσεως ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ τοῦ σχήματος τῆς βαθμιαίως πληρουμένης θείας Οἰκονομίας. Τέλος σημειωτέον ὅτι αἱ γενικαὶ αὗται φιλοσοφικο-θεολογικαὶ ἀπόψεις τοῦ Conzelmann βασιζονται εἰς ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐξαρκοῦν διὰ ν' ἀνευρεθῇ ἐν τοιοῦτον συστηματικῶς θεμελιωμένον θεολογικὸν σχῆμα παρὰ τῷ Λουκᾶ¹⁰⁷.

Τὰ πορίσματα τοῦ Conzelmann ἠθέλησε νὰ ἐπιβεβαιώσῃ εἰς ὠρισμένα θέματα τῶν Πράξεων ὁ E. Lohse εἰς δύο μονογραφίας αὐτοῦ. Εἰς τὴν πρώτην¹⁰⁸ ἐρευνᾷ οὗτος τὴν θεολογικὴν σημασίαν, ἣν ἀποδίδει ὁ Λουκᾶς εἰς τὴν πεντηκοστήν. Κατ' αὐτὸν ἡ συσχέτισις τῆς πεντηκοστῆς πρὸς τὴν προφητείαν τοῦ Ἰωήλ (Πράξ. 2,17-21) ἀποδεικνύει, ὅτι αὕτη ἔχει ἰδίαν θέσιν εἰς τὴν θείαν Οἰκονομίαν. Διὰ ταύτης δηλ. πληροῦται ἡ ἐσχατολογικὴ ἐπαγγελία καὶ οὕτως ἀρχεται μία καινὴ ἐποχὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς θείας Οἰκονομίας, τ. ἔ. ὁ τελευταῖος σταθμὸς πρὸ τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς κρίσεως. Ἡ ὀργανικὴ θέσις τῆς διηγήσεως τῆς πεντηκοστῆς ἐντὸς τῶν Πράξεων ἀποδεικνύει ὅτι αὕτη ἀναφέρεται τόσον εἰς τὸ παρελθόν, εἰς τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Ἀναστάσιος (Λουκ. 24,49· Πράξ. 1,5), ὅσον καὶ εἰς τὸ μέλλον τῆς Ἐκκλησίας. "Ὅθεν αὕτη συνιστᾷ μεταίχμιον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν

106. Εἶναι ἀναγκαῖον ν' ἀναφερθῇ ἐνταῦθα ὅτι ἐρευνηταί, ὡς ὁ O. Cullmann, κατέδειξαν ὅτι τὸ ἐνθουσιαστικὸν-ἐσχατολογικὸν πνεῦμα εἶναι κατάλειμμα τῶν Ἰουδαϊκῶν ἀποκαλυπτικῶν προσδοκιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπέζησαν εἰς τοὺς κόλπους τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν. Τὸ θέμα κατὰ ταῦτα τῆς ἐσχατολογικῆς ἀναμονῆς δὲν εἶναι κεντρῶν ἐν τῷ ἀρχαίῳ χριστιανισμῷ, ἀλλ' ἐπισημαίνει τὰ ὅρια μεταξύ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ. Πρβλ. τὸ ἔργον αὐτοῦ Die Christologie des Neuen Testaments, Tübingen 1963³, 46 ἐξ.

107. Πρβλ. ὡσαύτως G. Baumbach, Das Verständnis des Bösen in den synoptischen Evangelien, Berlin 1963, 182 ἐξ. καὶ J. Rohde, Die Redaktionsgeschichte Methode, Hamburg 1966, 143 ἐξ.

108. Die Bedeutung des Pfingstberichtes, EvTh 13 (1953) 422-436.

Ἐν τῷ συνόλω αὐτῆς ἡ διήγησις καθορίζεται ὑπὸ τῆς θεολογικῆς ιδέας τῆς θείας Οἰκονομίας καὶ δὲν δύναται, κατ'αὐτόν, νὰ θεωρηθῆ ἱστορικῶς ἀξιόπιστος.

Ἐν τίνι ἐννοίᾳ ὁ Λουκάς εἶναι ὁ θεολόγος τῆς θείας Οἰκονομίας ἐκθέτει ὁ Lohse εἰς τὴν δευτέραν μονογραφίαν αὐτοῦ¹⁰⁹. Κατ' αὐτόν ὁ Λουκάς ἀξιολογεῖ τὴν ιδέαν τῆς ἐπαγγελίας-πληρώσεως (πρβλ. Λουκ. 9,51· Πράξ. 2,1) καὶ οὕτως ἀποσκοπεῖ νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἐν τῇ ἐποχῇ τῆς ἐκκλησίας πληρωσιν ἐπηγγελμένων γεγονότων. Ὁ Λουκάς δηλ. δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκθέσῃ τὸ πρωτοχριστιανικὸν κήρυγμα περὶ τῆς σταυρώσεως καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ νὰ προβάλλῃ ἐν σχῆμα ἱστορικῆς διαδοχῆς, ἐντὸς τοῦ ὁποίου νὰ ἐντάσσωνται ἐξελικτικῶς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Ὁ Λουκάς γράφει τὰς Πράξεις ὡς πιστὸν μέλος τῆς εἰς Χριστὸν πιστευούσης ἐκκλησίας καὶ περιγράφει ἐν αὐταῖς συνειδητῶς, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ΠΔ/κῆς ἱστοριογραφίας, τὴν ἱστορίαν αὐτῆς, ὡς τὸ πεδίον τῶν ἱστορικῶς πληρουμένων ἐπαγγελιῶν¹¹⁰.

Εἰς τὰ πορίσματα τῆς «κριτικῆς τῆς συνθέσεως» ἀσκεῖ κριτικὴν ὁ U. Luck. Οὗτος ὑποστηρίζει ὅτι τὸ διαγνωσθὲν σωτηριολογικὸν πρόγραμμα παρὰ τῷ Λουκᾷ δὲν θίγει τὸ βασικὸν θεολογικὸν αὐτοῦ μέλημα καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν λύει τὸ θέμα τῆς θεολογίας αὐτοῦ¹¹¹. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ἐρωτᾷ οὗτος, ἐὰν πράγματι τὸ θέμα τοῦ χρονισμοῦ τῆς παρουσίας, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκκινεῖ ἡ «κριτικὴ τῆς συνθέσεως», ἀπαντᾷ μόνον παρὰ τῷ Λουκᾷ, οὐχὶ δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἐτέροις συνοπτικοῖς, ἀν μὴ καὶ παρὰ τῷ Παύλῳ. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁμως δὲν ἀπασχολεῖ τὸν Λουκᾶν τὸ θέμα αὐτό, ἀλλὰ τὸ ἐξῆς ἐρώτημα: Πῶς δύναται νὰ ἐρμηνευθοῦν τὰ ἐν τῷ κηρύγματι καὶ τῇ διδασκαλίᾳ ὁμολογούμενα «πράγματα» (Λουκ. 1,1) ὡς ἔργα τοῦ Θεοῦ; Τὸ πρόβλημα τοῦτο λύει ὁ Λουκάς διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς πράξεως τοῦ ἁγ. Πνεύματος, διὰ τοῦ ὁποίου οὗτος συνδέει τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκκλησίας πρὸς ἐκείνην τοῦ Ἰησοῦ. Διὰ τούτου ἐπιθυμεῖ νὰ δεῖξῃ ὁ Λουκάς τὸν τρόπον τῆς «ἐνεργοποιήσεως» τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὴν ἐκκλησίαν¹¹².

Τὴν πλέον οὐσιαστικὴν συμβολὴν εἰς τὴν σύγχρονον ἔρευναν τῶν Πράξεων προσέφερον ὁ γηραιὸς E. Haenchen διὰ πολλαπλῶν μονογραφιῶν, ἰδίᾳ ὁμως διὰ τοῦ μνημειώδους ὑπομνήματος αὐτοῦ, ἡ ἔκδοσις τοῦ ὁποίου ἔχαρακτηρίσθη ὡς «ἐπιστημονικὸν γεγονός»¹¹³. Ὁ Haenchen, ἀξιολογῶν συστηματικῶς τὰ πορίσματα τοῦ Dibelius, ἐπιμένει βασικῶς εἰς τὸ θέμα τῆς συγγραφικῆς συμβολῆς τοῦ Λουκᾷ καὶ ὡς ἐκ τούτου τῆς θεολογικῆς αὐτοῦ προθέσεως, ἐκ δευτέρου δὲ ἀσχολεῖται μὲ ἱστορικὰ ἢ φιλολογικὰ προβλήματα. Διὰ τῆς με-

109. Lukas als Theologe der Heilsgeschichte, EvTh 14 (1954) 256-275.

110. Αὐτόθι σελ. 269.

111. Kerygma, Tradition und Geschichte Jesu bei Lukas, ZThK 57 (1960) 55 ἐξ.

112. Αὐτόθι σελ. 65.

113. Klein G., βλ. βιβλιοχριστιαν τοῦ ἐν λόγῳ ὑπομνήματος ἐν ZKG 68 (1957) 362 καὶ Conzelmann H., ἐν ThLZ 85 (1960) 24 ἐξ.

θόδου ταύτης ἐπιτρέπει ὁ Haenchen εἰς ἑαυτὸν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν, δι' ἧς εἶναι δυνατὴ ἡ ἐξαγωγή καὶ ταυτοχρόνως ἡ θεμελίωσις τῶν πλέον ἀπιθάνων συμπερασμάτων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Haenchen πιστεύει ὅτι τότε μόνον εἶναι δυνατὴ ἡ κατανόησις τῶν Πράξεων ὅταν διδῶμεν εἰς ταύτας μίαν ἐντέχνως ἐπεξεργασθεῖσαν ἱστορίαν (stilisierte Historie), ἡ ὅποια ἐπιδιώκει οἰκοδομητικὸν καὶ ἀπολογητικὸν σκοπὸν. Πρὸς τούτοις ἐν Πράξεσι διαπιστοῦται καὶ μία αὐτόνομος θεολογία, ἡ ὅποια δέον ὅπως ληφθῆ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν.

Τὰ γενικώτερα πορίσματα τοῦ Haenchen ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν τῶν Πράξεων, ὑποσκελίζουν εἰς αὐστηρότητα ἀκόμη καὶ ἐκεῖνα τῶν φιλελευθέρων ἐρευνητῶν. Οὕτω κατ' αὐτόν, διὰ τὸ πρῶτον μέρος αὐτῶν ὁ Λουκᾶς δὲν διέθετεν ἐνιαίαν πηγὴν, εἰμὴ μόνον ἐπὶ μέρους παραδόσεις διαφόρου χαρακτῆρος καὶ προελεύσεως. Ἡ ὑπόθεσις τῶν Harnack καὶ Jeremias περὶ ὑπάρξεως ἀντιοχειανῆς πηγῆς ἀναιρεῖται. Τὰ «σουμμάρια» εἶναι συγγραφικὸν μέσον, ἐπινοηθὲν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ. Αἱ ὀμιλίας τοῦ Πέτρου δὲν ἐκπροσωποῦν τὸ γνήσιον κήρυγμα τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλήμ¹¹⁴, ἀλλὰ τὸν ἐξειλιγμένον τύπον κηρύγματος τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐποχῆς τοῦ Λουκᾶ (περὶ τὸ 90 μ.Χ.). Διὰ τὸ δεῦτερον μέρος τῶν Πράξεων ἐχρησιμοποίησεν ὁ Λουκᾶς, ἐκτὸς διεσκορπισμένων παραδόσεων, καὶ ἐν «ὁδοιπορικῶν» τῶν ταξειδίων τοῦ Παύλου, τὸ ὅποῖον οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει πρὸς τὰ «ἡμεῖς-ἐδάφια». "Ὅσον ἀφορᾷ τέλος εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν τῶν Πράξεων ὁ Haenchen εἶναι βέβαιος ὅτι ἀπλῆ κάτοψις τοῦ παραδοσιακοῦ ὑλικοῦ ἀποδεικνύει ἀμέσως ἀδύνατον τὴν ἀξιοπιστίαν αὐτῶν ὡς ἱστορικοῦ ἔργου¹¹⁵. "Ἄλλαις λέξεσιν, αἱ Πράξεις δὲν δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς πηγὴ τῆς ἱστορίας τῆς πρώτης ἐκκλησίας.

Ἡ θεολογία τῶν Πράξεων, μεθ' ἧς ὁ Haenchen ἀσχολεῖται εἰδικῶς εἰς ἴδιον κεφάλαιον¹¹⁶, δέον ν' ἀναζητηθῆ εἰς τὰ ἐλατήρια ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ὠδήγησαν τὸν Λουκᾶν ὅπως προτιμήσῃ οὐχὶ τὴν παράδοσιν, ἀλλὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Ἐν τοιοῦτο κίνητρον εἶναι τὸ θεολογικόν. Ὁ Λουκᾶς δηλονότι ἐπιθυμεῖ νὰ περιγράψῃ ἐν Πράξεσι τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ συντελουμένην ἐξάπλωσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ὁ τρόπος, δι' οὗ παριστᾷ οὗτος τὴν ἐποχὴν τῆς ἱεραποστολῆς ὡς σωτηριολογικὴν, συνιστᾷ τὴν ἀποκλειστικὴν θεολογικὴν αὐτοῦ ἰδιομορφίαν. Ἐκτὸς τούτου ὁ Λουκᾶς ἐπιδιώκει καὶ ἀπολογητικὸν σκοπὸν ἔναντι τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν Ῥωμαίων, ἐπιθυμῶν διὰ τούτου νὰ προβάλῃ τὸν χριστιανισμόν ὡς religio licita.

"Ἐτερον ἐλατήριον εἶναι τὸ ἐσχατολογικόν. Ἡ μετὰστασις ἐκ τῆς ἐσχατολογικῆς προσμονῆς εἰς τὴν χρονικὴν διάρκειαν, ἡ μετάπτωσις ἐκ τοῦ «ἀπο-

114. Ὡς εἶχεν ὑποστηρίξει καὶ ὁ C. H. Dodd, The Apostol. Preaching 20.

115. Die Apostelgeschichte 96.

116. Die Apostelgeschichte § 7: Lukas als Theologe, Historiker und Schriftsteller.

κόσμου» εἰς τὸ «ἐγκόσμιον», ἣν κατέστησεν ἀναγκαίαν ὁ χρονισμὸς τῆς παρουσίας, εἶναι τὸ οὐσιαστικὸν πρόβλημα τοῦ Λουκᾶ. Περὶ τῶν ἐπιπτώσεων, ἃς εἶχε δι' αὐτὸν τὸ γεγονός τοῦτο συμφωνεῖ ἀπολύτως ὁ Haenchen πρὸς τὸν Conzelmann καὶ ἐπαναλαμβάνει τὸ ἴδιον κατηγορητήριον. Ὁ Λουκᾶς δηλ. ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν ἐσχατολογικὴν ἀναμονὴν καὶ ἐνδιαφέρεται μόνον διὰ τὴν ἱστορικὴν ζωὴν ἐντὸς τῆς χρονικῆς διαδοχῆς. Οἱ χριστιανοὶ πρέπει νὰ ζήσουν ὡς κοσμοπολίται ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐξάγει ὁ Λουκᾶς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν τέταρτον εὐαγγελιστὴν, τὴν χρονικὴν ροὴν καὶ ἐπιμένει ὅπως προσδιορίσῃ τὸν τύπον καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν λυτρωτικῶν πράξεων τοῦ Θεοῦ. Ὁ Haenchen ἀποδέχεται τὴν εἰς τρεῖς ἐποχὰς σῶτηριολογικὴν κατανομήν τοῦ Conzelmann¹¹⁷. Ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰησοῦ συνδέεται πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκκλησίας διὰ τοῦ κηρυττομένου Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἡ παρουσία θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ φυσικὸν τέλος αὐτῆς· ἐπειδὴ ὅμως αὕτη μετετέθη εἰς τὸ ἄγνωστον μέλλον, διὰ τοῦτο ἐκθέτει ὁ Λουκᾶς, ὡς ἱστορικός, μόνον τὰ ἐπισυμβάντα γεγονότα. Οὕτως ἢ ὑπ' αὐτοῦ παρεχομένη ἱστορικὴ περιγραφή εἶναι αὐτοτελής: Ἡ διακήρυξις τοῦ εὐαγγελίου ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλήμ ἕως τῆς Ρώμης¹¹⁸.

Τὴν θεολογίαν ταύτην τοῦ Λουκᾶ χαρακτηρίζει ὁ Haenchen εἰς τὴν πρώτην ἐκδοσιν τοῦ ὑπομνήματος αὐτοῦ (1956) ὡς πρῶϊμον καθολικὴν (frühkatholisch), δηλ. μεταποστολικήν. Εἰς τὰς μετέπειτα ὅμως ἐκδόσεις ἀποφεύγει τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτόν, διότι ἐν Πράξεσι δὲν ἀναπτύσσεται, κατ' αὐτόν, εἰδικὴ διδασκαλία περὶ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος ἢ μυστηρίων (ὡς παρ' Ἰγνατίῳ). Οὕτω τὸ μοναδικὸν θέμα τῶν Πράξεων εἶναι ἡ αὔξησις τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, τοῦ δι' ἀνθρώπων κηρυττομένου, ὑπὸ δὲ τοῦ Θεοῦ διὰ σημείων καὶ τεράτων πιετοποιουμένου. "Ὅθεν ἡ θεολογία αὐτῶν δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐκπτώσις ἐκ τῆς παυλείου (ἣν οὐδέποτε ὁ Λουκᾶς εἶχε γνωρίσει ἢ κατανοήσει), ἀλλ' ὡς τύπος αὐτονόμου, ἑλληνιστικο-χριστιανικῆς θεολογίας, ἡ ὁποία διεμορφώθη παραλλήλως καὶ μετὰ τὴν παύλειον θεολογίαν. Τὰ σπέρματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεφύη ἀργότερον ὁ πρῶϊμος καθολικισμὸς, ἐνυπῆρχον ἤδη πρὸ τοῦ Λουκᾶ εἰς τὸν ἑλληνιστικὸν τοῦτον τύπον τῆς θεολογίας¹¹⁹.

(Συνεχίζεται)

117. Die Apostelgeschichte 86.

118. Αὐτόθι σελ. 90. Ὑπὸ τὸ πρῶϊσμα τοῦτο ἐρμηνεύει ὁ Haenchen καὶ τὸ κατὰ Λουκᾶν, ὅπερ ὀνομάζει «τὴν πρώτην βιογραφίαν τοῦ Ἰησοῦ» (αὐτόθι σελ. 87).

119. Die Apostelgeschichte 46 ἐξ.